Alexandru Mareş

UDRIȘTE NĂSTUREL (NOTE FILOLOGICE)

1. ADNOTATOR AL *SINTAGMEI* LUI MATEI VLASTARIS

Într-o versiune manuscrisă slavonă a *Sintagmei* lui Matei Vastaris (BAR, ms. sl. 286), copiată în secolul al XVI-lea și dăruită Mănăstirii Bistrița (j. Vâlcea) de doamna Despina, soția lui Matei Basarab, se află câteva adnotări marginale aparținând lui Udrișteă Năsturel. Damian Bogdan a semnalat primul prezența acestor însemnări autografe care indică „la unele cuvinte slave sensul lor grecesc și latinesc. Așa de pildă la fila 14 (sic!) găsim marginal următoarele: **проконсѹл, андѹпат** proconsul, αντόπατος”[1]. Câțiva ani mai târziu, Emil Turdeanu referindu-se la aceleași adnotări afirma că „Udrișteă Năsturel restituia... aspectul curat al unor cuvinte latine”[2]. În descrierea făcută ms. sl. 286, P. P. Panaitescu semnala la rândul său prezența a „numeroase observații marginale ale lui Udrișteă Năsturel, scrise cu mâna lui, lămurind sau corectând unele cuvinte tehnice din text”[3]. Istoricul reproducea în continuare două dintre însemnări, însoțite de traducerea în limba română[4]. Ulterior, cei care s-au referit la aceste adnotări au emis puține observații noi. Virgil Cândea le calificăă „note marginale în greacă și latină”[5], care aruncă o oarecare lumină „în ceea ce privește cunoștințele de limbă greacă ale lui Udrișteă Năsturel”[6]. Pentru G. Mihăilă, manuscrisul bistrițean al *Sintagmei* capătă „o valoare deosebită prin însemnările boierului muntean”, care fie explică sau corectează unii termeni din textul slavon, fie restituie „aspectul original al unor cuvinte latine”[7]. În sfârșit,

[1] *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, în „Arhiva românească”, tomul IV, 1940, p. 130.

[2] *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Cercetări literare”, București, V, 1943, p. 129.

[3] *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei RPR*, vol. I, [București], 1959, p. 384.

[4] *Ibidem.*

[5] Virgil Cândea, *Umanismul lui Udrișteă Năsturel și agonia slavonismului cultural în Țara Românească*, în volumul autorului *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, p. 54, nota 7; vezi și prima versiune a studiului publicată în franceză, *L'humanisme d'Udrișteă Năsturel et l'agonie des lettres slavonnes en Valachie*, în *Revue d'études sud-est européennes*, tome VI, 1968, nr. 2, p. 259, nota 73.

[6] *Ibidem.*

[7] *Sintagma (Pravila) lui Matei Vlastaris și începuturile lexicografiei slavo-române (secolele al XV-lea – al XVII-lea)*, în volumul autorului *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1972, p. 280.

LR, LXVII, nr. 3–4, p. 321–330, Bucureşti, 2018

BDD-A30642 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:23 UTC)

Dan Horia Mazilu vedea în aceste adnotări posibile dovezi în favoarea introducerii lui Udriște Năsturel „în lumea Antichității clasice”[8].

Cât adevăr conțin constatările acestor specialiști vom putea stabili după ce mai întâi vom examina adnotările lui Udriște Năsturel. Departe de a fi „numeroase”, acestea sunt în număr de zece și sunt notate, cele mai multe, în prima parte a prefeței.

I. **Сирѣ҃ побѣди҃ сѧ** (2^{v}) „ce se zice «Care a învins»” glosează vb. **прѣварив се** (2^{v}/4) din textul prefeței. Echivalarea lui Udriște Năsturel este greșită, întrucât **прѣварити** „fallere” nu poate fi explicat prin **побѣдити**, „vincere; inducere; oppugnare; incitare”[9].

II. **Зри здѣ оу҃сръдїѣ поⱑвиⷢнѣишиҳ мѫⷢ бг҃ноⷭ҃ныҳ, колико** „Vezi aici cât este zelul celor care s-au ridicat, bărbați purtători de Dumnezeu”. Glosa este menită să atragă atenția asupra pasajului care descrie râvna celor care păstoresc turma, adică a preoților, „care arătară atâta minunată bunătate sufletească, încât le era toată stăruința pentru o mai bună răsplată, căci se cuvenea să se lupte, și nu fără <vărsare de> sânge, pentru adevăr” (**толико дивнѣишеѣ бл҃го дш҃ик показавше, єлико и ѡ дѡбрѣишои тризне бѣше тѣхъ поⱑвигъ, идѣже бо поⱑбаше и не безь крьвє по истинѣ поборити**; 2^{v}/14–18).

III. **Камеⷩ҃ лѹ҃дїиⷭ҃тскїи** (3^{v}) „Piatra lidiană (= de proveniență din Lidia)”. Denumită și *cuarțul lidian*, această piatră era folosită de bijutieri la recunoașterea calității aurului[10]. În pasajul din care a fost extrasă de adnotator, aceasta servea ca termen de comparație, deosebirea „învățăturilor drepte de strâmbătate și a rudei de fiecare străin” (**ѡпрѣданїиҳ правоїѣ спрьпьтнаго и ближнѣе тоу҃жⱑаго вьсако**; 3^{v}/9–11) fiind mai prețuită decât *piatra lidiană*.

IV. **Зри, именованїѣ сѣ єже єⷭ҃т правило** (5^{r}) „Vezi denumirea aceasta: ce este *pravila*?” Adnotarea se referă la pasajul în care denumirea *pravilei* este explicată prin „lemnul drept” (**праваго дрѣво**; 5^{r}/12), un fel de etalon (îndreptar) cu care lucrează meșterii. Dar adaugă Matei Vlastaris în prefața sa, cu termenul *pravilă* au fost numite și alte „meșteșuguri” (**хытростїи**; 5^{r}/21), precum gramatica, filozofia, vrăciuirea (= îndeletnicirea de vraci), facerea cântecelor și legile orășenești (**граⱑскыѣ... законн**; 5^{r}/ 24–25).

V. **Зри оу҃бо єретикѹ и ѿрасѹи, ѿ срⱑца твоего всако єже ѡ апл҃киҳ правилѣ сѹмнѣнїѣ** (6^{v}) „Privește, prin urmare, la eretic și scoateți din inima ta toată îndoiala din *Pravila apostolilor*”. Nota marginală rezumă concluzia unui pasaj privind hotărârea

[8] *Udrişte Năsturel*, București, Editura Minerva, 1974, p. 110.

[9] Frank von Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Wien, 1862–1865, s.v. **побѣдити-ждж-диши** și, respectiv, **прѣварити-рıж-риши**.

[10] *Larousse du XX^{e}siècle en six volumes*, publié sous la direction de Paul Augé, tome quatrième, Paris, p. 563, s.v. *lydite*.

BDD-A30642 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:23 UTC)

celui de al şaselea sobor ecumenic de la Trulla de a elimina din *Pravila sfinţilor apostoli* „scrisorile şi preceptele <mucenicului> Climnet (**Климентовѣ**^{х} **посланїи же и завѣщанїи**; 6^{v}/12–13): „Astfel, acest glas al atâtor şi de acest fel bărbaţi a luat, cu multe dovezi, din inimile credincioşilor fiecare gând care stârnea îndoială în *Pravila apostolilor*” (**Сице выи оубо сь и гл҃ѣ толикыи**^{х} **и таковы**^{х} **моужїи вьсакь помысль, ѡ апл҃кыи**^{х} **правилѣхъ соумнещи сѥ, ѿ ср**$^{\Lambda}$**ць вѣрныи**^{х} **съ многыи**^{м} **извѣщенїемь ѿк**^{т}; 6^{v}/15–18)”.

VI. **Мни**^{т} **ми сѧ хотѧти рещи сице гана҃йствоу҃, а не нага҃йствоу҃** (7^{r}) „Mi se pare a putea spune astfel: **гана҃йствоу҃**, şi nu **нага҃йствоу҃**”. Comentariul însoţeşte un pasaj în care forma verbală **наганствоую** (7^{r}/3), înregistrată în acelaşi loc şi în altă versiune slavonă a *Sintagmei*[11], are corespondent în versiunea greacă pe αἰνιττόμενοι[12] „a vorbi ascuns, enigmatic”. Cum un vb. **наганствовати** (sau **наганстоувати**) nu a fost atestat de dicţionare, emendarea propusă de Udrişte Năsturel pare îndreptăţită; cf. **гананьство** „enigmă”, **гананьнъ** „enigmatic”[13]. Probabil că **наганьствоук** (**наганствоуѥ**) reprezintă o lecţiune greşit a lui **гананствоук** (~**гананствоуѥ**), rezultată prin metatează, într-o copie mai veche a scrierii.

VII. **Ѧ**^{з} **дє҃рзаю ѡ сѥ**^{м} **ничтожѥ ѡбинѹѧ сѧ гл҃ати, ꙗко погрѣшенїѥ є**^{ст} **сїѥ, ѥже въ мѣ҃сто оуслишаше пишє**^{т} **оуслышаше** (15^{r}) „Eu îndrăznesc să spun despre aceasta, neascunzând nimic, că aceasta este greşală, ca în loc de **оуслишаше** (=s-a lăsat) scrie **ослышаше** (= a auzit)”. Afirmaţia adnotatorului, care barează, totodată, cu două linii orizontale litera **с** din **оуслышаше** (forma din textul prefeţei; 15^{r}/19), este corectă, lecţiunea **оуслишаше** fiind înregistrată în acelaşi loc şi în versiunea *Sintagmei* publicate de St. Novaković[14].

VIII. **Части Ѧфрикїи҃кїѧ сѹ**^{т}: **ѝ**: (15^{v}) „Părţile africane sunt opt”. Această adnotare reia începutul unui pasaj în care sunt enumerate cele opt regiuni ale Africii în care existau eparhii: **Ѧфрикїѥ же чести соу**^{т} **ѡсмь, прьва оубо бѣ алеѯандрїа**... (15^{v}/ 13–14) „Iar părţile Africii sunt opt: prima, prin urmare, era Alexandriia...”.

IX. **проко҃нсѹ҃**. **Ѧндѷпа**^{т}. proconsul, ἀνθυπάτος (15^{v}). Însemnarea a fost determinată de enunţul în care erau înfăţişate eparhiile din Africa: **трєтїа Карχїдон҆ска, ꙗже и проконьсѹларїа**[15], **рекше андї҆патскаа** (15^{v}/17–18) „A treia Carhidon, care <se numeşte> şi Proconsulara, zisă Antipatsca”. Denumirea Proconsulara atribuită acestei provincii se datora faptului că în Imperiul Roman provinciile erau conduse din vremea lui

[11] St. Novaković, *Matиje Властара Синтагмат*, în *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, kniga IV, 1907, p. 8.

[12] *Ibidem*, nota 2.

[13] Frank von Miklosich, *op. cit.*, s.v. **гананьнъ** şi **гананьство**.

[14] St. Novaković, *op. cit.*, p. 19.

[15] Scris: **прокѹньсѹларїа**.

BDD-A30642 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:23 UTC)

August (63–14 î.e.n.) de guvernatori intitulați proconsuli[16]. Pentru formele slavizate **проконсѹларіа** și **андїпатскаа**, ale unor cuvinte de origine latină și, respectiv, grecească, Udriște Năsturel a ținut să noteze marginal cuvintele lor de bază, scrise întâi cu alfabet chirilic, apoi cu alfabet latin și, respectiv, cu alfabet grecesc.

X. **Или блюстѧтєлства** (16r) „sau **блюстѧтєлства**”, variantă cu același sens „păzire” a substantivului **блюдєльства** (16r/5) din textul prefeței.

Din parcurgerea însemnărilor marginale rezultă că cinci dintre acestea se referă la cuvinte slavone cărora li se aduc emendări (VI, VII) sau li se oferă explicații (I, IX) ori variante (X). Însemnarea de sub IX este prețioasă, întrucât ne permite să constatăm că Udriște Năsturel știa să scrie grecește, dacă nu chiar să vorbească această limbă[17]. Restul adnotărilor atrag atenția asupra unor pasaje care au stârnit interesul cărturarului muntean, cum ar fi cele privind sârguința preoților (II), piatra lidiană (III), denumirea *pravilei* (IV), expurgarea *Pravilei sfinților apostoli* (V) și eparhiile Asiei (VIII). Se poate, totodată, observa că, exceptând adnotarea de sub IX, notele marginale nu sunt în greacă sau latină, cum pretindea Virgil Cândea, și nici nu restituie „aspectul curat al unor cuvinte latine”, cum susținea Emil Turdeanu și, după el, G. Mihăilă. Se pare că primii doi cercetători nu au văzut manuscrisul, iar G. Mihăilă, deși l-a consultat, nu s-a putut abține să reproducă caracterizarea făcută adnotărilor de Emil Turdeanu, caracterizare în care doar cuvântul *curat* a fost schimbat prin *original*.

Aceste adnotări oferă încă odată măsura bunei cunoașteri a slavonei de către Udriște Năsturel. El le-a scris foarte probabil în anul 1636, sau înaintea acestui an[18], când, în partea interioară a primei coperte din ms. sl. 286, a înregistrat într-o scurtă însemnare slavonă donația făcută Mănăstirii Bistrița de sora sa, doamna Elena[19]. Peste ani, cărturarul din Fierăști va apela din nou la procedeul gloselor marginale cu prilejul traducerii din latină în slavonă a lucrării lui Thomas a Kempis *De imitatione Christi* (**О подражєнїи Їс҃а Хр҃а**, 1647)[20] și a traducerii din slavonă în română a romanului *Varlaam și Ioasaf* (1648 sau 1649)[21].

[16] Vezi Léon Homo, *Les institutions politiques romaines. De la cité à l'état*, Paris, 1927, p. 270–273.

[17] Predoslovia *Penticostarului* imprimat la Târgoviște în 1649 conține suficiente dovezi (vezi cuvintele grecești intercalate în textul slavon: νηπενθές, μῶλυ, εἰμαρμένη; cf. și ἔλεος din *Epigrama* din aceeași scriere) că alcătuitorul ei (foarte probabil Udriște Năsturel) știa grecește; vezi traducerea *Epigramei* și a *Predosloviei* la Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 70–77.

[18] Émile Turdeanu, *La littérature bulgare du XVIe siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris, 1947, p. 60.

[19] Damian Bogdan, *op. cit.*, p. 130, nota 2 (reproducerea textului slavon însoțit de traducerea românească) și p. 131 (reproducerea fotografică a însemnării respective).

[20] Dan Horia Mazilu, *op. cit.*, p. 156–157.

[21] Maria Stanciu Istrate, *Reflexe ale medievalității europene în cultura română veche. Varlaam și Ioasaf în cea mai veche versiune a traducerii lui Udriște Năsturel*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013, p. 68–73.

BDD-A30642 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:23 UTC)

2. TRADUCĂTOR SAU COMPILATOR AL CELUI MAI VECHI *SLUJEBNIC ARHIERESC?*

În vremea din urmă *Slujebnicul arhieresc*, alcătuit din inițiativa mitropolitului Țării Românești, Ștefan, între anii 1653 şi 1658, s-a aflat în atenția mai multor cercetători[22]. Unii dintre aceștia au întrevăzut posibilitatea ca Udrişte Năsturel să fi fost traducătorul sau compilatorul textelor românești din componența scrierii respective[23]. Atribuirea acestei paternități s-a întemeiat pe aducerea în discuție a trei termeni desemnând ranguri bizantine: *vestiarul, prepositul* și *patrichiul*. Prezența lor în versiunea *Slujebnicului arhieresc* a fost pusă în seama lui Udrişte Năsturel, cunoscut pentru felul în care a echivalat în unele documente de cancelarie demnitățile unor boieri prin cele exsitente la curtea bizantină. Avansând această ipoteză, Violeta Barbu și Gheorghe Lazăr au ținut să precizeze că paternitatea atribuită lui Udrişte Năsturel urmează să fie confirmată sau, dimpotrivă, infirmată de „un examen filologic mai amănunțit”[24].

Slujebnicul arhieresc, păstrat în două splendide manuscrise miniate (BAR, ms. rom. 1790 și BAR Cj, ms. rom. 1216), reproduce rugăciunile liturghice în slavonă și greacă, iar indicațiile tipiconale, rânduielile la slujbe și *Crezul* (în varianta niceano-constantinopolitană) în limba română. Ms. rom. 1790 păstrează informația elaborării *Slujebnicului* din inițiativa mitropolitului Ștefan, în schimb anul alcătuirii scrierii, numele miniaturistului și al persoanei care a asigurat traducerea românească nu sunt amintite.

Parcurgând cele două manuscrise ale *Slujebnicului arhieresc*, constatăm că cele trei cuvinte precitate apar în componența unor rânduieli proprii *Molitvenicului*[25]: *vistiariul* (BAR, ms. rom. 1790, f. 94^{v}/10; BAR Cj ms. rom. 1216, f. 75^{v}/14), *prepositul* (BAR, ms. rom. 1790, f. 95^{r}/17; BAR Cj, ms. rom. 1216, f. 76^{r}/17) și *patrichii* (BAR, ms. rom. 1790, f. 96^{r}/22; BAR Cj, ms. rom. 1216, f. 77^{v}/9). În textul românesc

[22] Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, *Coronatio. Tradiția liturgică în țările române,* în *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani,* București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 40–68; Alexandru Mareș, *Note despre prezența* ***Simbolului atanasian*** *în vechile texte românești*, în *In honorem Gheorghe Mihăilă.* Volum îngrijit de Mariana Mangiulea, Editura Universității din București, 2010, p. 176–177; *Manuscris trilingv. Preliminarii la o editare.* Cuvânt-înainte de Erich Renhart. Studii: Cătălina Velculescu, Zamfira Mihail, Ileana Stănculescu, Ovidiu Olar. Îngrijirea volumului: Ileana Stănculescu, București, Editura Paideia, 2010; *Arhieraticon trilingv.* Ms. rom. 1216 de la Biblioteca Academiei Române – Cluj. Cuvânt-înainte de Erich Renhart. Studii de Cătălina Velculescu, Zamfira Mihail, Ileana Stănculescu, Ovidiu Olar. Îngrijirea volumului: Ileana Stănculescu, București, Editura Paideia, 2013; *Slujebnicul Arhieresc al Mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei. Realismul apusean în miniatura românească din secolul al XVII-lea.* Ediție facsimilată după manuscrisul românesc 1790 al Bibliotecii Academiei Române, București, Editura Sapientia Principium Cognito, 2017.

[23] Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, *op. cit.*, p. 53–54.

[24] *Ibidem*, p. 53.

[25] Cătălina Velculescu, Ovidiu Olar, *Ms. rom.* ***1790 – Raporturi cu Movilă 1629 și cu Ms. 1216*** *de la Cluj*, în *Manuscris trilingv*, p. 63, nota 44.

BDD-A30642 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:23 UTC)

al scrierii respective aceste cuvinte nu reprezintă „găselnițe” ale traducătorului, cum au crezut cei doi istorici amintiți, căci ele fac parte integrantă din textul slavon pus la contribuție la elaborarea *Slujebnicului arhieresc*. Prezentăm, în continuare, pasajele românești în care apar cuvintele amintite în comparație cu pasajele corespunzătoare din *Molitvenicul* slavon tipărit la Veneția (cca 1538–1540)[26].

Ms. rom. 1790 (BAR)	*Molitvenic slavon (Veneția; BAR CRV 4A)*[27]
Iară alții zic să le dea arhiereului aceastea toate la *vistiariul* (f. 94^{v}/10)	**и даютъ ихъ *вистиарꙋ*.** (f. 233^{r}/7–8)
se aduce și împărăteasa sau doamna de *prepositul*. (f. 95^{r}/16–17)	**вьводит сѣ и ц҃рца ѡ *прѣпосита*** (f. 234^{r}/3)
De-acia ia petrahilul carele stă pe antimis și-l dă diaconului și-l pune la *patrichii*. (f. 96^{r}/21–22)	**И потомь, вьзимаютъ єпитрахиль лежещь на андимиси. и даваютъ єго дїакону и полагаєтъ єго на *патрикиа*.** (f. 235^{v}/21 – 236^{r}/2)

Traducerea textelor românești din alcătuirea *Slujebnicului arhieresc* de către Udriște Năsturel nu se justifică nici dacă aducem în discuție particularitățile lingvistice ale celor două manuscrise prin care ni s-a transmis această scriere: ms. rom. 1790 (BAR) și ms. rom. 1216 (BAR Cj). După ultimele cercetări, ambele manuscrise ar proveni, în cea mai mare parte a textelor conținute, dintr-un izvor comun; numai așa-zisa parte B a ms. rom. 1216 (BAR Cj) ar avea o sursă diferită de cea aflată la baza părții corespunzătoare din ms. rom. 1790 (BAR)[28]. Textele

[26] Profităm de acest prilej pentru a menționa că textele aflate în ms. rom. 1790 între f. 87^{r}/1–2 (*Rândul carele se face la punerea sveaștenosețului și a despotului*) și f. 96^{v}/26 (*Molitva când va să meargă mitropolitul la împăratul sau la domn*, f. 96^{v}/ 3–4) se regăsesc în același *Molitvenic* venețian între f. 218^{r}/1–2 (**чинъ бываємыи на поставлкніѣ свѣщеносца и дє<с>потата**) și f. 237^{r}/4 (**мл҃тва бываємаа єгда приходитъ патрїархъ кь цароу**). De altfel, la sfârșitul *Rânduielii diaconului*, se face explicit trimitere la un „molitvenic sârbesc” (BAR, ms. rom. 1790, f. 91^{r}/2; cf. „molităvnic sârbesc” BAR Cj, ms. rom. 1216, f. 72^{v}/12). Pentru identificarea acestei surse, vor trebui cercetate, în afara ediției din 1538–1540, edițiile sârbești ale *Molitvenicului* imprimate la Cetinje (1495), Goražde (1523), Veneția (1536 și 1560) și Mănăstirea Mileševo (1546).

[27] Cf. Ioan Bianu care considera cartea a fi tipărită în Țara Românească (vezi comunicarea publicată în „Analele Academiei Române”, tomul 44 (1924), ședința din 25 ianuarie 1924, p. 34–35, și Ioan Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche 1508–1830*, IV, București, 1944, p. 1. Pentru identificarea corectă a acestui exemplar, vezi Ferenc Hervay, *L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVIe siècle*, în „Magyar Könyvszemle”, LXXXI, 1965, nr. 3, p. 203 și L. Demeny, *Tipărituri chirilice din secolul al XVI-lea în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, Serie nouă, București, XII, 1972, p. 54–56.

[28] Cătălina Velculescu, Ovidiu Olar, *op. cit.*, p. 64–66.

BDD-A30642 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:23 UTC)

românești din cele două versiuni, mai puțin *Rânduiala mitropolitului și a episcopului cum trebuie să se facă*, existentă doar în ms. rom. 1790 (BAR), 109^{r}/1–114^{v}/5[29], prezintă pe tot parcursul lor particularități lingvistice identice, fiind, după opinia noastră, alcătuite de o singură persoană. O particularitate fonetică comună ambelor versiuni, inclusiv părții B din ms. rom. 1216 (BAR Cj), este disimilarea totală a lui *r* în prepozițiile *despre, pre, pren* și *spre*: ms. rom. 1790 (BAR): *dăspe* (21^{v}/1, 22^{r}/11, 23^{v}/15), *despe* (9^{r}/14, 9^{v}/1, 23^{v}/4, 25^{v}/1, 29^{r}/1, 30^{v}/20 etc.; cf. *despre* 95^{r}/15, 17, 19, 97^{r}/26, 99^{v}/23 etc.), *pe* (2^{r}/7, 3^{r}/7, 10, 3^{v}/2, 5^{r}/4, 14^{v}/5, 23^{v}/4, 30^{r}/2, 49^{r}/16, 72^{r}/4, 91^{r}/11, 92^{v}/17; cf. *pre* 4^{v}/1, 25, 12^{v}/17, 30^{v}/18, 63^{r}/22, 90^{v}/13, 109^{r}/16 etc.), *pen* (50^{v}/9, 61^{v}/5, 68^{r}/18, 83^{r}/17, 110^{r}/15; cf. *pren* 14^{r}/10, 47^{r}/5, 112^{v}/2), *spe* (2^{r}/8, 12^{v}/1, 14^{r}/12, 38^{v}/17, 51^{r}/8 etc.; cf. *spre* 7^{v}/10, 11^{v}/4, 23^{r}/6, 42^{v}/5, 60^{r}/1 etc.); ms. rom. 1216 (BAR Cj): *dăspe* (22^{v}/12, 12), *despe* (34^{r}/16, 37^{r}/7, 38^{r}/3, 38^{v}/9 etc.; cf. *despre* 36^{r}/4), *pe* (1^{r}/8, 3^{r}/6, 12, 17^{v}/2, 15, 28^{v}/4, 41^{v}/15, 64^{v}/8 etc.; cf. *pre* 39^{r}/20, 48^{r}/3, 54^{v}/19, 72^{v}/1 etc.), *pen* (38^{v}/9, 48^{v}/5, 67^{r}/2, 16; cf. *pren* 36^{r}/3), *spe* (1^{r}/9, 12^{r}/10, 15^{v}/12, 39^{r}/8 etc.; cf. *spre* 41^{v}/20).

În singurele texte românești care păstrează autograful lui Udrişte Năsturel, e vorba de câteva zapise cu conținut divers[30], nu înregistrăm niciuna dintre prepozițiile precitate. Dacă ne adresăm romanului *Varlaam și Ioasaf*, în traducerea lui Udrişte Năsturel, și anume celor mai vechi copii cunoscute, constatăm că prepozițiile respective cunosc în majoritatea exemplelor, forme fără disimularea lui *r*: ms. rom. 588 (BAR): *pre* (2^{v}/7, 4^{r}/8, 10, 5^{r}/11, 20, 7^{r}/4, 7^{v}/2, 5, 8^{v}/12, 9^{r}/14, 9^{v}/15, 28^{r}/7, 29^{v}/18etc.; cf. *pe* 2^{r}/3), *pren* (2^{r}/22, 22, 16^{r}/13, 20^{r}/13, 22^{v}/8, 49^{r}/7 etc.), *spre* (28^{r}/16, 32^{r}/26, 44^{r}/8, 45^{v}/5); ms. rom. 2470 (BAR): *despre* (5^{v}/6, 7), *pre* (1^{v}/15, 2^{v}/17, 3^{r}/2, 3, 3^{v}/17, 4^{r}/16, 5^{r}/17, 5^{v}/21, 6^{r}/10, 6^{v}/3, 20, 10^{r}/10, 14 etc.), *pren* (6^{v}/1, 10^{r}/3, 4 etc.), *spre* (3^{v}/5, 4^{v}/3, 6^{v}/3, 8^{r}/3 etc.); ms. rom. 3339 (BAR): *despre* (2^{r}/17, 18), *pre* (1^{v}/7, 8, 2^{r}/9, 12, 2^{v}/10, 18, 3^{r}/5, 4^{r}/4, 9^{r}/3, 3, 9, 10, 17, 9^{v}/3, 5, 13, 16, 10^{r}/4, 15, 16, 17 etc.), *spre* (1^{v}/7, 12, 2^{v}/18, 3^{v}/11, 4^{v}/6, 11, 9^{r}/10, 13^{r}/19 etc.). În aceeași traducere asigurată de Udrişte Năsturel înregistrăm și alte trăsături lingvistice care nu se regăsesc în textele românești din componența *Slujebnicului arhieresc*. Iată câteva dintre aceste trăsături care deosebesc cele două traduceri supuse comparației: *Slujebnicul arhieresc*: forma de plural *ani* (ms. rom. 1790, 91^{r}/5; ms. rom. 1216, 72^{v}/14), forma de plural *mâni(le)* (ms. rom. 1790, 24^{v}/15, 30^{v}/16, 31^{r}/2, 38^{v}/1, 41^{r}/5 etc.; ms. rom. 1216, 24^{v}/15, 32^{r}/8, 32^{v}/3, 4, 39^{r}/17 etc.), locuțiunea prepozițională *de na dreapta* (ms. rom. 1790, 38^{v}/9, 60^{v}/5; ms. rom.

[29] Textul aparține unui alt traducător, care denumește Țara Românească, sub influența istoriografiei moldovene, prin sintagma *Țara Muntenească* (ms. rom. 1216, 109^{r}/13, 110^{v}/4 și 111^{v}/17); cf. *Ungrovlahia* pe foaia de titlu a ms. rom. 1790, 1^{r}/15.

[30] Vezi *Documenta Romaniae historica* B. *Țara Românească*, volumul XXI (1626–1627), București, 1965, p. 415–416, nr. 252 (Pietrari, 21 iulie 1627), p. 416, nr. 253 (Târgoviște, 24 iulie 1627), volumul XXIII (1630–1632), București 1969, p. 36, nr. 19 (15 ianuarie 1630) și volumul XXXVIII (1653), București, 2009, p. 245, nr. 237 (17 decembrie 1653); cf. un document atribuit eronat lui Udrişte Năsturel (Târgoviște, 1622), publicat în „Archiva istorică a României", anul I, nr. 16, București 11 decembrie 1864, p. 128.

BDD-A30642 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:23 UTC)

1216, 53^{v}/1, 54^{v}/8), cuvântul *vicleane* (ms. rom. 1790, 111^{v}/12; ms. rom. 1260, 1^{r}/11) – *Varlaam şi Ioasaf*: forma de plural *ai* (ms. rom. 588, 49^{r}/8, 54^{v}/26; ms. rom. 2470, 67^{r}/11, 74^{r}/16; ms. rom. 3339, 44^{r}/9; cf. *ani* 40^{r}/1 etc.), forma de plural *mâini(le)* (ms. rom. 588, 6^{r}/3, 9^{r}/14–15, 9^{v}/8, 43^{r}/17, 52^{r}/7 etc.; ms. rom. 2470, 6^{r}/6, 18^{r}/18, 60^{r}/14, 68^{r}/13–14 etc.; ms. rom. 3339, 8^{r}/20, 10^{v}/10, 21, 35^{v}/13 etc.), locuțiunea prepozițională *de-a dreapta* (ms. rom. 588, 53^{r}/7; ms. rom. 2470, 5^{r}/10, 72^{r}/5[31]; ms. rom. 3339, 2^{r}/8, 42^{v}/19–20), varianta etimologică cu *t*: *hitleane* (ms. rom. 588, 49^{r}/19; ms. rom. 2470, 67^{r}/21; ms. rom. 3390, 40^{r}/8).

În consecință, nu avem niciun motiv serios să atribuim lui Udrişte Năsturel traducerea textelor românești din cuprinsul *Slujebnicului arhieresc*.

3. „STRÂNGĂTOR” AL MANUSCRISELOR MĂNĂSTIREŞTI

Se știa dintr-o însemnare existentă pe coperta interioară a unui *Sbornic* slavon aparținând Mănăstirii Bistrița că, în 1635 sau 1639, Udrişte Năsturel împrumutase manuscrisul respectiv „spre citire pe câtva timp” (**на довременное читаніе**)[32]. Cu alt prilej, l-am văzut pe învățatul boier făcând adnotări pe un manuscris al aceluiași lăcaș monastic (vezi mai sus, p. 322–324). Era, fără îndoială, un bun cunoscător al manuscriselor bistrițene și, după cum vom vedea imediat, și al manuscriselor din alte mănăstiri ale Țării Românești. Căci iată ce ne spunea în 1642 boierul din Fierăști într-o însemnare de pe un manuscris slavon cuprinzând *Învățătura* lui Teodor Studitul: **Стѣжатель книги къ читателю глаголетъ: вѣже, читателю чьстныи, ꙗко сеи дꙋше полезнѣи книгѣ, азъ быхъ стажатель, многꙑгрѣшныи въ Христїанехъ, Ѳрест Настꙋрел ѡт Фїеръци, саном вторыи логофет, иже именем тъкмо Хрыстїанства глашаем дѣлъже тогѡ ѡтнюд ѡт тꙋжден ѡкаꙗнныи, сицевымже ѹбо ѡбразом стѣжахъ ю проходившꙋми иногда всїꙗ господскїꙗ монастырꙗ ѡбщим съвѣтом и повелѣнїем свѣтлѣишагѡ началника и воеводы господина моегѡ прецедрагѡ Іѡ Матѳеа Басарабы, зѣта моегѡ, въкꙋпѣ съ прѣосвященном митрополитом господином Ѳеѡфилом, къ еже слово истѣзати ѡ монастирскихъ вещехъ: ѡбрѣтохъ книгꙋ сеꙗ первоѡбразнꙋю ветхꙋ, гнилꙋ и раздираемꙋ въ книгохранилци Монастира Синагогскагѡ, еи же подобнꙋ ни въ едином ѡт монастꙑреи ѡбрѣсти възмогохъ ꙗже заемствовав, предахъ на преписанїе книгописцꙋ нѣкоемꙋ гражданинꙋ Рыбницкомꙋ, именем Николаю, емꙋже вѣчнаꙗ бꙋди памꙗт, за немалꙋ по преписанїи, моромъ из среды быст живыхъ. Бъзложихже ю и ѡсветихъ господи Богꙋ моемꙋ въ троици славимомꙋ, въ свѣтѣи егѡ цръкви великагѡ монастꙑра Козїискагѡ, въ лѣто бытїꙗ мїра ×з҃рн, тоѥ спасенїю мїра ×а҃хмв**. „Strângătorul cărții spune cititorului: «Știute cinstite cititorule, acestei cărți

[31] Scris: **шадедрѣпѣта**, cu omisiunea prin bourdon a secvenței grafice **дѣ**.

[32] I. G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare la românii din stânga Dunării în răstimpul de la 1504–1714*, Cernăuți, 1897, p. 117.

BDD-A30642 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:23 UTC)

folositoare sufletului, eu i-am fost strângător, mult greşitul între creştini, Orest Năsturel din Fierăşti, cu dregătoria al doilea logofăt, care numai în numele creştinătăţii glăsuiesc că această lucrare este cu totul de la păcătoşii străini. Astfel, dar, în acest chip vi le-am strâns, trecând odinioară prin toate mănăstirile domneşti, cu sfatul deobşte şi cu porunca preluminatului conducător şi voievod, domnul meu prea milostiv, Io Matei Basarab, ginerele meu, împreună cu preasfinţitul mitropolit, domnul Teofil, al cărui cuvânt spre treburile mănăstireşti caută. Am aflat această carte, în biblioteca Mănăstirii Snagovului, cu înfăţişarea dintâi veche, putredă şi ruptă, căreia nu i-am găsit asemănare în niciuna din mănăstiri, pe care, împrumutând-o, am dat-o spre scriere unui copist de cărţi, locuitor al Râmnicului, pe nume Nicolae, fie-i lui veşnică pomenirea, care, la puţină vreme după scriere, din mijlocul celor vii a fost al morţii. Am aşezat-o şi am sfinţit-o Domnului Dumnezeului meu, întru Troiţă slăvit, în sfânta sa biserică a marii Mănăstirii Cozia, în anul facerii lumii 7150, care este al mântuirii lumii 1642»”[33]. Rezultă, aşadar, că domnul Matei Basarab şi mitropolitul ţării Teofil îl desemnaseră pe Udrişte Năsturel să inspecteze mănăstirile domneşti pentru a cerceta sau mai curând pentru a inventaria manuscrisele deţinute de acestea[34]. În 1642, de când datează preţioasa informaţie, inventarierea întreprinsă de Udrişte Năsturel era încheiată de ceva vreme, el notând că pentru atingerea obiectivului trecuse „odinioară prin toate mănăstirile domneşti”. Realizarea acestei acţiuni a fost foarte probabil consecinţa interesului manifestat de domnie, dar şi de biserică pentru tipărirea în slavonă şi română a cărţilor bisericeşti. Astfel, *Pravila* tradusă de Moxa şi tipărită la Govora în 1640 a avut drept sursă manuscrisul slavon adus la Mănăstirea Bistriţa (după august 1620) de fostul mitropolit al Moldovei Teofan[35]. Prefaţa *Îndereptării legii* aparţinând mitropolitului Ştefan a fost parţial tradusă după prefaţa *Sintagmei* lui Matei Vlastaris, aflată într-un manuscris bistriţean care a fost trimis înaltului prelat[36]. Nu în mod întâmplător, pentru denumirea acţiunii de inventariere şi, deopotrivă, de salvare a unor scrieri manuscrise (cazul *Învăţăturii lui Teodor Studitul*), Udrişte Năsturel a recurs la vb. **стѣжати** „a strânge avuţie”[37], numindu-se pe sine, executantul acestei acţiuni, **стѣжатєль** „strângător”, câtă vreme

[33] Damaschin Mioc, *Materiale româneşti din arhive străine*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, Vol. VI, 1973, p. 346–347. Am adus mici corecţii, în special în partea iniţială, traducerii româneşti a însemnării oferite de istoric.

[34] Nu credem că a fost vorba de strângerea acestor manuscrise într-o anumită locaţie, cum s-ar putea deduce din exprimarea lui Udrişte Năsturel („vi le-am strâns”), căci nu avem dovezi în acest sens.

[35] Alexandru Mareş, *A procurat Udrişte Năsturel originalul străin al **Pravilei** de la Govora?*, în „Limba română”, XXXV. 1986, nr. 2, p. 127–131.

[36] Alexandru Mareş, *Însemnările logofătului Goran din Olăneşti şi **Îndereptarea legii***, în *Limba română, limba romanică. Omagiu acad. Marius Sala la împlinirea a 75 de ani*. Coordonare: Sanda Reinheimer Râpeanu, Ioana Vintilă-Rădulescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007, p. 331–334.

[37] Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc şi tâlcuirea numelor din 1649*, publicate cu studiu, note şi indicele cuvintelor româneşti de Grigore Creţu, Bucureşti, 1900, p. 243, nr. 3445; cf. nr. 3443 şi 3444.

BDD-A30642 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:23 UTC)

valoare a sporit neîncetat până astăzi. Nu ar fi exclus ca ideea punerii în practică a acestui plan de valorificare culturală să-i fi aparținut în realitate eruditului boier muntean.

UDRIȘTE NĂSTUREL (NOTES PHILOLOGIQUES)

(Résumé)

L'étude attire l'attention sur trois questions relatives à l'activité culturelle d'Udriște Năsturel: 1) les annotations faites sur le texte slavon du *Syntagme* de Matthieu Vlastares (BAR, ms. sl. 286), 2) l'impossibilité que le boyard de Ferăști soit le traducteur des textes roumains du *Slujebnic archiépiscopal* (BAR, ms. rom. 1790 et BAR, ms. rom. 1216) et 3) l'inventaire des manuscrits dressé par celui-ci avant l'année 1642.

Cuvinte-cheie: adnotări, *Sintagma* lui Matei Vlastaris, *Slujebnicul arhieresc*, paternitatea traducerii, inventarul manuscriselor.

Mots-clés: annotations, *Syntagme* de Matthieu Vlastares, *Slujebnic archiépiscopal*, paternité de la traduction, inventaire des manuscrits.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A30642 © 2018 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 01:56:23 UTC)